UDK 821.163.4(091)(049.3)

Primljeno: 16. 11. 2025.

Stručni rad
Professional paper

Osman Halilović

PRVI INTEGRALAN POGLED NA JEDNU MILENIJSKU KNJIŽEVNU TRADICIJU

(Sead Šemsović, *Historija bošnjačke književnosti,* Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Hrvatskoj, Zagreb, 2025)

Činjenica da je pred nama, duboko u trećoj deceniji 21. stoljeća, prvi integralni dijahronijski pregled historije bošnjačke književnosti, autora Seada Šemsovića, nosi sa sobom potencijal rizika da bude razumijevana u kontekstu narativa o permanetnom kašnjenju procesā bošnjačkog identitetskog zrenja u koje, neminovno, spada i sistematizacija znanja o vlastitoj književnoj tradiciji. S druge strane, ta činjenica može ukazivati i na kauzalne silnice povijesne drame „naroda na čekanju“, koje su uzrokovale specifičan put (re)definisanja i (pod)razumijevanja nacionalnog identiteta, pa tako i u osvajanja znanja o vlastitoj kulturi. *Historija bošnjačke književnosti* Seada Šemsovića jeste, kako naznačava Fahrudin Rizvanbegović, jedan od recenzenata knjige, „decenijama iščekivana *Historija*“. Pri tome, nikako ne treba izgubiti iz vida indikativnu tvrdnju samog autora da je „ova knjiga već odavno bila napisana“. Šemsović ukazuje na dugu tradiciju multimetodološkog bavljenja bošnjačkom književnošću kroz historiju, odajući na taj način svojevrsnu počast pregaocima na ovom polju počevši od Mustafe Ejubovića, Muvekita i Bašagića, preko Handžića i Šabanovića do Begića, Rizvića, Nametka, Isakovića, Maglajlića, Durakovića, Hadžiosmanović, Buturović i dr. Referirajući na vrijedne književnohistorijske studije o književnosti koja kontinuirano postoji više od jednog milenijuma, autor neke od njih, navlastito Rizvićevu *Panoramu* i *Pregled*, kao i Durakovićeve *Obzore*, označava kao radove koje autori zbog skromnosti „nisu se usuđivali imenovati historijom“. U

modernizovanoj koncepciji historije nacionalne književnosti, autor će se diljem cijeloga teksta referirati na značajne studije, antologije i edicije koje će, istovremeno, biti i predmetom opservacije u akribičnom samjeravanju tokova bošnjačke književnosti, kao i razvoja naučne svijesti o tom fenomenu.

U slijedu od Bašagićevih deskripcija književnosti na orijentalnim jezicima, preko početaka „sistematizacije znanja o sebi“ u okviru pojma „muslimanska književnost“ do *tektonskog efekta* Isakovićeve antologije *Biserje*, te studija i antologija N. Frndića, Đ. Buturović, H. Krnjević, M. Rizvića, A. Isakovića, M. Begića, M. Dizdara i dr., do zaokružene valorizacije „razlikovnih dionica“ bošnjačke književnosti u okviru južnoslavenske interliterarne zajednice u studiji „Vlastiti povijesni kontinuitet: status muslimanske književnosti i modeli njenog proučavanja“ Enesa Durakovića 1985. godine. Uz sve to, prateći prelomne izdavačke poduhvate u edicijama *Kulturno nasljeđe* i *Muslimanska književnost XX vijeka*, autor markira kontinuitet intenzivnog i svjesnog bavljenja historijom bošnjačke književnosti i njenom kanonizacijom, kao i kontinuitet svijesti o bošnjačkoj književnosti kao kulturno-historijskoj datosti. Na egzemplaran način Šemsović tako, uz periodizaciju, sistematizaciju i aksiološku trijažu autora i književnih tekstova ove tradicije interpretira i njen metatekst, ovjeravajući njen ravnopravni status, na dijahronijskoj i na sinhronijskoj ravni, u okviru južnoslavenske međuknjiževne zajednice.

Autor bošnjačku književnu tradiciju prati kroz pet u književnohistorijskoj nauci već etabliranih razdoblja: književnost srednjega vijeka, književnost osmanskog perioda (bosančička pismenost, alhamijado i književnost Bošnjaka pisana na orijentalnim jezicima), austrougarsko razdoblje i preporodna književnost, period između dva svjetska rata (uključujući i ratnu produkciju) i period socijalističke Jugoslavije. Savremeno doba započinje 1992. godinom i “ratnim pismom” što čini posebno poglavlje Šemsovićeve *Historije*. Knjiga se otvara poglavljem posvećenim usmenoj književnosti Bošnjaka. Autor pravi sukcesivni prohod kroz razdoblja i stilske formacije, markirajući njihova preklapanja, sinkretičke osobenosti, intertekstualne i interliterarne uticaje koji u vrč bošnjačke književne baštine ulivaju stilsko-poetičke i tematske značajke Orijenta i Okcidenta.

Šemsović uspijeva na oko dvije stotine stranica prezentirati razvojni tok bošnjačke književnosti bez izostavljanja skoro nijedne gradivno važne činjenice. Pod tim podrazumijevamo, svakako, ne samo kanonske tekstove, nego i tekstove srednjeg dometa koji, prema Zvonku Kovaču, *imaju presudan utjecaj na sveobuhvatnu sliku jedne književne tradicije.* Autor pritom uspijeva osvijetliti i kulturni kontekst, tradiciju pismenosti, izdavaštvo, prevodilačku djelatnost, kao i ključne autorefleksivne

tekstove o bošnjačkoj književnosti i kulturi uopće. Posebna značajka narativno-metodološke naravi je obuhvatnost bez rasplinjavanja. Ne izlazeći van okvira zadatog konciznog stila, uz deskripciju i sintezu artefakata bošnjačke književne historije, autor uspijeva interpretirati i kontestualizirati brojne tekstove, njihov stil i motiviku u okvirima historijske, političke i kulturne zbilje. Stoga je tekst *Historije* impregniran brojnim mikroesejima koji, čak kad bismo ih izlučili iz integralnog teksta, mogu funkcionisati kao zaokružene cjeline. Hibridnim metodološkim pristupom i multiperspektivnim samjeravanjem tokova bošnjačke književnosti, njenog teksta i konteksta, Šemsović donosi i svojevrsno novo razumijevanje samog statusa i prirode ove književnosti koje ukazuje, kako je primijetio recenzent Vedad Spahić, da bošnjačka književnost nije književnost samo bosanskog jezika, niti književnost isključivo vezana za teritorij Bosne i Hercegovine. Njene legitimne sastavnice su i tradicija na orijentalnim jezicima, koliko i savremeno pisanje Bošnjaka na zapadnim jezicima, kao i značajni, historijski ili savremeni rukavaci, kojima autor pridaje zasluženu pažnju – književnost autora basanskog porijekla nastajala diljem Osmanskog carstva prije i poslije Karlovačkog mira, književnost Bošnjaka Sandžaka i Kosova, kao i savremena književnost bošnjačke dijaspore.

Usmenu narodnu tradiciji Bošnjaka, koja je inače matično područje autorove ekspertize, obuima od najrjeđih sačuvanih mitoloških skaski i pjesama, preko proznih usmenih formi bajke, novele, hikaje i predaja kulturno-historijskog tipa, do dominantnog lirskog i epskog korpusa usmene poezije. Poseban fokus je na fenomenu sevdalinke kao jedinstvene lirske pjesme koja nema pandana u usmenim tradicijama susjednih naroda, kao i na razlikovnim obilježjima bošnjačke usmene epike. Kolažnim postupkom slagalice tekst *Historije* sintetički prohodi kroz reprezantativne tekstove usmene književnosti, analizira njihov tematsko-motivski horizont, metričku strukturu, posebno one elemente koji će imati uticaja na pisanu književnost Bošnjaka. U tom smislu detektira utjecaj sevdalinke i balade na novije bošnjačko pjesništvo. Posebna pažnja je posvećena sakupljačkoj djelatnosti od Erlangenskog i Bruerovićevog rukopisa, intezivnog sabiranja tekstova bošnjačke usmene tradicije u 19. stoljeću, do Bašića, Nametka i Azemovića, kao i zaokretu u teorijskom razumijevanju procesa nastanka epske pjesme koji je, na temelju istraživanja bošnjačke žive epske tradicije, donio rad A. B. Lorda i njegovog mentora M. Perryja.

Kanoniziranje srednjovjekovne bosanske književnosti u okvirima bošnjačke književne tradicije zahtjeva višestrani uvid u vjersko-politički kontekst tadašnje Bosne i korelaciju sa prilikama u regionalnim i evropskim okvirima srednjega vijeka. Upravo na tom fonu i slijedom konkluzivne identitetske vertikale: *bosanski jezik* –

Crkva bosanska – srednjovjekovna bosanska država, autor uspostavlja okvire koji književne tekstove srednjovjekovne Bosne, od markantne poetike natpisa na stećcima do sakralnih tekstova pisanih bosanskom redakcijom crkvenoslavenskog jezika, autohtono smještaju u historijski tok bošnjačke tradicije, uz sva dodirna preklapanja, kao i hibridne oblike (*Mirosavljevo evenđelje*, *Hrvojev zbornik*) koje odlikuje višestruka pripadnost južnoslavenskim srednjovjekovnim tradicijama. *Historija* prati i intertekstualne relacije savremene bošnjačke književnosti sa srednjovjekovnom tradicijom. Padom bosanskog kraljevsta i dolaskom Osmanlija tradicija ćirilične pismenosti se nastavlja kroz korespondenciju viših slojeva društva.

U širokom interpretativnom okviru Šemsović književno stvaranje Bošnjaka u osmanskom periodu, njegove sadržajne i formativne obrasce, razumijeva kroz simbiozu islamske orijentalne kulture i bosanske srednjovjekovne tradicije i načina življenja. Ovaj period, koji u Bosni načelno traje od polovine 15. stoljeća do austrougarske okupacije 1878. godine (u Sandžaku do 1. svjetskog rata), *Historija* prati kroz dva osnovna toka književnog stvaranja – alhamijado književnost i književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Autor pravi jasnu distinkciju između alhamijado književnosti i alhamijado pismenosti, koja je širi i vremenski razuđeniji pojam. Unutar korpusa alhamijado tekstova autor slijedi već ustanovljenu klasifikaciju, posvećujući posebnu pažnju tekijskoj ilahiji kao autentičnoj poetsko-ritmičnoj formi. Fenomen krajišničkih pisama nije tretiran kao posebna cjelina, nego u okvirima ćirilične grafijske prakse u osmanskom periodu.

Sukcesivnim slijedom koji za vremenski orijentir uzima stoljeća, autor deskribira tok razvoja književnosti na orijentalnim jezicima, od Adnija do Fevzije Mostarca, markirajući 17. stoljeće kao "zlatno doba". U interpretativnom i teorijskom okviru dato je sistematično klasificiranje tekstova proznih i poetskih oblika ove književnosti, kao i uslovno oslovljavanje pjesničkih obrazaca profanom i sakralnom oznakom. Dajući detaljan uvid u historijat književnohistorijskog i interpretativnog bavljenja ovom tradicijom, autor daje važan dopinos donoseći skoro sasvim originalne obrasce u interpretaciji i klasifikaciji divanske poezije Bošnjaka. Ovom poezijom, uz korpus značajnih naučnih djela pisanih na arapskom, Bošnjaci su stoljećima participirali u okvirima jedne svjetske duhovno-poetske tradicije.

Historijska i kulturološka trauma izazvana prelomnom 1878. godinom i uspostavom austrougarske uprave jeste izazvala kratko zatišje imajući u vidu da već posljednjih decenija osmanske vladavine javljali uratci koji se mogu označiti kao tekstovi "preporodnog duha" i nastojanja da se, barem u formalnom smislu, bošnjačka književnost konektuje na moderne evropske tokove. Iako su prve godine austrougar-

ske uprave s pravom označene kao "gluho doba" (Rizvić), u ovom periodu, a intenzivno od početka 1890-ih godina, bošnjačka književnost će, na zasadima lirske senzibilnosti sevdalinke i poetskim obrascima divansko-sufijske poezije, najprije u formalnom pogledu a potom i supstancijalno ostvariti priključak na evropske književne tokove. Dešava se to na planu pjesničkih formi, ali i pojavom i razvojem književnih oblika imanentnih zapadnoevropskom kulturnom krugu (roman, drama i novela).

Pokretanje listova *Bošnjak*, *Behar* i *Biser* daje odlučan zamah književnoj produkciji ovog razdoblja koju autor produkciju prati sukcesivno i žanrovski, detektirajući i analizirajući poetske obrasce i stilskoformacijski slijed romantizma, realizma, simbolizma i moderne, kao i njihove specifične lokalne značajke, preklapanja i sinkretičke odlike uzrokovane utjecajem književnog nasljeđa. Informativno i analitički *Historija* donosi uvid u rad niza književnika ovoga doba, od R. Kapetanovića, Bašagića, Hadžića i Mulabdića do Ćatića, Đikića, Karabegovića, Sarajlića i Bijelevca, kontektualizirajući književnu produkciju, ali i društvenu ulogu ovih autora u bremenitim kulturno-političkim prilikama.

Društveno-politički kontekst nakon 1. svjetskog rata i osnivanja Kraljevine SHS, Šemsović ocjenjuje veoma nepovoljnim za Bošnjake i razvoj vlastite kulturne i identitetske samosvijesti. Iako ovaj period vidi kao svojevrsni vakuum u smislu odsustva kritičkog i književno-historijskog uvida u bošnjačku književnu i kulturnu tradiciju, međuratno doba ipak se u praktičnom smislu ukazuje ne samo kao važna karika bošnjačke književne historije, nego i kao temelj modernog književnog kanona (Kikić, Muradbegović, Kulenović, Humo, Kurtagić, Dizdarević) u čemu je značajnu ulogu imalo pokretanje *Novog Behara* (1927). *Historija* daje uvid u dva skoro paralelna toka bošnjačke književosti ovoga doba: stara prijeratna škola koju predstavljaju Bijelevac, O. N. Hadžić, Mulić i Mulabdić, te novi modernistički i neorealistički tok kojem pripadaju pisci mlađe generacije. Čini se važnim istaknuti da Šemsović Kikićevu *Provinciju u pozadini* označava, nedvojbeno, najvažnijim kanonskim tekstom bošnjačke književnosti ovoga perioda. Značajno je potcrtati i markiranje tri značajna teksta nastala u toku 2. svjetskog rata, kao i znakovitu književnu sudbinu tih djela ali i njihovih autora: *Stojanka* S. Kulenovića, *Lirski akvareli* S. Alića i roman *Legenda o Ali-paši* E. Čolakovića.

Period socijalističke Jugoslavije, uz svu dinamiku društveno-ideoloških gibanja, kompleksnost procesa redefiniranja bošnjačkog nacionalnog identiteta i revitaliziranja vlastite kulturne tradicije, pokazuje se, naiskraj, kao doba dosegnute književne zrelosti. Nakon popuštana stega socrelističke poetik, već polovinom 1950-ih, nastaje niz proznih

i poezijskih djela (Sijarić, Kulenović, Selimović, Dizdar, Sušić) na putu koji će dovesti do, za bošnjačku književnu tradiciju barem simbolično prelomne 1966. godine (*Derviš i smrt*, *Kameni spavač, Pobune*). *Historija* sukcesivno prati produkciju do kraja 1980-ih, markirajući i smještajući u kanonski repozitorij značajna književna imena srednje i mlađe generacije (Ibrišimović, Horozović, Bašić, Sidran, Alikadić, Kondžić, Musabegović, Karahasan, Latić, Ključanin, Hajdarević...). Paralelno sa književnom produkcijom u ovom periodu *Historija* daje zaokružen pregled književnohistorijskih studija, antologija i izdavačke djelatnosti, koje su bitno odredile sistematizaciju, kanonizaciju i percepciju statusa bošnjačke književnosti u savremenom dobu.

Za period od 1992. godine do danas *Historija* daje temeljni nacrt sinteze savremene bošnjačke književnosti kroz naznake glavnih stilskoformacijskih, poetskih, žanrovskih i tematskih prepoznatljivosti, kao i tokova specifičnih za ovu književnost na mikro i makro planu. Pri tome, moguće je odrediti jasne obrise ‘’ratnog pisma’’ i postmodernih prosedea, kao i intenciju održanja neomodernističkog nasljeđa ‘’čvrstih narativnih oblika’’. Donoseći sukcesivni niz, ujedno i prijedlog kanona književne produkcije savremenog doba (Lazarevska, Kujović, F. Duraković, S. Sijarić, Topčić, Hasković, Halilović, Ovčina, Brka, Perviz, Šehić, Kabil, Uzunović, N. Rebronja, Softić, Ličina, Bašić...), autor paralelno prati i novu književnokritičku misao (Kazaz, Džanko, Ibrahimović, Agić, Spahić...), a dijelom i lingvističku i leksikografsku produkciju bosanskoga jezika relevantnu za književni kontekst.

Šemsović posebno markira recentnu bošnjačku književnost u egzilu i njen sandžački rukavac. Značajno je primijetiti da autor detektira dvije međusobno neisključive, okvirne linije savremenog bošnjačkog romana: onu koja je, na planu narativnog diskursa i tematike, konektovana na savremene književne tokove, i drugu koja kao vid retradicionalizacije popunjava tematske praznine iz prošlosti koje bošnjačka književnost „nije realizirala u prethodnim stoljećima“ (Halid Kadrić, Jasmin Imamović, Isnam Taljić, Enver Imamović...)

Historija bošnjačke književnosti Seada Šemsović prijeko je potrebna knjiga, poglavito stoga, kako je primjetila recezentica Nadija Rebronja, što je jedna ovakva sinteza nacionalne književnosti „suštinski nedostajala za potrebe nastave, ali i potrebe svih budućih istraživača“. Iskazujući i vlastito uvjerenje da koncept historije bošnjačke književnosti ovaploćen ovom knjigom nije konačan ni zadat, sam autor ostavlja knjigu otvorenom ne samo na njenom kraju, gdje se tekst sinhrono ogleda s aktuelnim književnim fenomenima, nego i na njenom početku i središtu, gdje je data jedna moguća, ali po svemu respektabilna i recentna perspektiva sagledavanja tokova jedne milenijske književne tradicije.

Adresa autora
Author's address

Osman Halilović
Islamska zajednica u BiH, Medžlis Zvornik
oshal0506@gmail.com